ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 2

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 2

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.02.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.02.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ШУКУРОВ АҲАД АҲМАДОВИЧ
Лисоний белгининг асимметрик дуализми С.О.Карцевский талқинида 7

МАХМАРАИМОВА ШОҲИСТА ТЎХТОШЕВНА
Ном назарияси ва лисоний рефлексия
хусусида айрим мулоҳазалар 10

JO‘RAYEV NABI NARZIYEVICH
Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodasi 14

СОБИРОВА ДИЛАФРУЗ АБДУЛҲАЙ ҚИЗИ
Болалар шеъриятида зид маъноли сўзлар лингвопоэтиктаси 18

BABAYEVA MAYA AMANGELDIYEVNA
Turkman tilidagi o‘zlashma frazeologik birliklarning
etimologik tahlili va milliy-madaniy xususiyatlari 22

АМОНТУРДИЕВА ШОИРА РАВШАНОВНА
Ўзбек (диний) нутқи маданиятининг лингвомаданий асослари 25

XOLOVA MUYASSAR ABDULHAKIMOVNA
O‘zbek dialektal korpusida fe’lning sintaktik kategoriyasi
(Surxondaryo viloyati shevalari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Tilshunoslikda lisoniy shaxs muammosi 34

KADIROVA ZAYNURA ZAYNIDINOVNA
Alisher Navoiy nasriy asarlaridagi perifrazalarning morfologik xususiyatlari 38

KULTAYEVA FAZILAT
Fanda ergonimlarning o‘rganilishi xususida 45

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod idiolektida geshtaltiv xarakterdagi metaforalar 49

BOTIROVA MAXLIYO BAXODIR QIZI
Reklamalarda sifatlarning grammatik tabiati 52

BOYSARIYEVA SAODAT
Tabiiy tilni qayta ishlashda stemmizatsiya 55

DUSNAZAROVA MAVJUDA ILYAMONOVNA
Surxon vohasi nikoh marosimi etnografizmlari 58

САДИКОВА ЭЛЬВИРА ВИТАЛЬЕВНА
Антонимия пословиц с компонентами -антропонимами
на материале сборника пословиц в.Даля 63

МУНДАРИЖА

KENJAYEV ZOHIRJON SOBIROVICH
O‘zbek tili oronimlarining tarixiy manbalarda qo‘llanishi 66

IBODULLAYEVA KUNDUZ RUSTAM QIZI
Guljamol Asqarova she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari..... 69

TOSHPO‘LATOVA NILUFAR ABDUG‘ANI QIZI
Badiiy matnda intertekstuallikning qo‘llanishi 73

ADABIYOTSHUNOSLIK

NASIROV AZIMIDIN NORMAMATOVICH
Romanchilik taraqqiyoti va ijodiy an’analar..... 76

MIRZAYEVA AZIZA SHAVKATOVNA
Transtekstuallikning zamonaviy adabiyotshunoslikda o‘rganilishi 81

BADALOVA JAMILA
O‘zbek dramaturgiyasida ijodkorlar obrazi
(Izzat Sulton ijodi misolida)..... 85

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETINING 70 YILLIK YUBILEYIGA
Sattor Mahmatqulov (1942-2005)..... 87

gi bosh so‘zlar tabiiy tilni qayta ishlashda lemma vazifasini o‘tashi mumkin, ammo stemmizatsiya jarayoni uchun to‘liq aniqlikni bermaydi, shuning uchun ham o‘zbek tilida stemlar bazasi vazifasini o‘tovchi lug‘at zaruriyati mavjud.

Rezume: Maqolada stemmizatsiya jarayonining mashina tabiiy tilni tushunishida va uni qayta ishlashida muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida so‘z boradi. Jahon va turkiy tillar doirasida yaratilgan stemmerlar tahlilga tortilgan. Shuningdek, stemmizatsiyaning aniqligini ta’minlashga xizmat qiluvchi elektron morfemalar lug‘ati taklif etilgan.

Resume: The article talks about the importance of the process of stemming in machine learning and processing of natural language. Stemmers created within the framework of world and Turkish languages were analyzed. Also, an electronic dictionary of morphemes, which serves to ensure the accuracy of stemming, is proposed.

Резюме: В статье говорится о важности процесса стемминга в машинном понимании и обработке естественного языка. Проанализированы стеммеры, созданные в рамках мирового и турецкого языков. Также предлагается электронный словарь морфем, служащий для обеспечения точности стемминга.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

SURXON VOHASI NIKOH MAROSIMI ETNOGRAFIZMLARI

Dusnazarova Mavjuda Ilyamonovna,
Termiz davlat universiteti
davlat va huquq kafedrasi o’qituvchisi

Sovchilik to‘g‘risidagi ilk ma’lumotlar VII-VIII asrlarga oid O‘rxun–Enasoy bitiklarida uchraydi. To‘nyuquq bitiktoshida «sov», «sab» so‘zlari «so‘z, gap» ma’nosida ishlatiladi. «Irq bitigi» («Fol kitobi») da «sab» – so‘z, «sabchi» – xabarchi, so‘z keltiruvchi ma’nosida qo‘llanilgan[1]. Mahmud Qoshg‘ariyning «Devonu lug‘atit turk» asarida: Cawчi – kelin va kuyov orasida bir-biriga xabar eltuvchi, deb ta’kidlangan[2]. S.E.Malovning fikricha, «savey» so‘zi Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» asarida «xabarchi», nanay tili dialektida *savey* – «darak bermoq, aytmoq» tushunchalarini bildiradi. Qolaversa, S.E.Malov *sapcy*, *савсу* so‘zlarini «savey» so‘zi bilan solishtirib qadimda «etaklovchi, chechan» ma’nolarini anglatishini yozadi[3].

V.V.Radlovning fikricha, «савчы» so‘zi uyg‘ur va chig‘atoy tillarida «payg‘ambar» tushunchasini bildiradi[4]. C.E.Malovning yozishicha, tarixiy so‘z bo‘lgan *sovchi* «sov» ildizidan olinib, *-chi* affiksi qo‘shilgan. Qadimgi turkiy manbalarda qo‘llanilgan *сав, sap, sav* so‘zlarining ma’nosi «nutq, darak, so‘z, xabar bermoq» tushunchalarini anglatgan[5]. A.K.Borovkov fikriga ko‘ra *sovchi* atamasi o‘ta qadimiydir[6]. Qozoq olimi R.Sizdikovaning qayd etishicha, «savchi»//»javchi» so‘zining asosida turadigan «sav» elementi turkiy til-

[1] O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 7-jild. – Toshkent, 2004. – B. 691.

[2] Qoshg‘ariy Mahmud. Devonu lug‘atit turk. 3-jild. – Toshkent: Fan, 1963. –B. 169.

[3] Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. – Москва: Наука, 1951. –С. 420.

[4] Радлов В.В. Опыт словаря тюрских наречий. Т.3 Ч.1. – Петербург, 1905. –С. 431-432.

[5] Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. – Москва: Наука, 1951. –С. 420.

[6] Боровков А.К. А.К. Лексика среднеазиатского тафсира XII-XIII вв. – Москва, 1963. –С. 17.

larda «so‘z» ma’nosini bildiruvchi «soz/sau» o‘zagiga bog‘lanadi[1].

Oldindan kelin-kuyov tanlash ota-onaning ishi hisoblangan. Yigit va qizning ko‘ngliga qaralmagan. Avval bo‘lg‘usi kelin tanlangan. Bunda yoshlarning yulduzi to‘g‘ri kelish-kelmasligi, qizning nasl-nasabi surishtiriladi. Qiz topilgach, uning uyiga sovchilikka boriladi. Odat bo‘yicha sovchilikka yigitning otasi boradi. Agar ota olamdan o‘tgan bo‘lsa, eng yaqin kishisi, ya’ni *xeshi* yuboriladi. Sherobod tumanidagi Xatak va Xo‘janqon qishloqlarida sovchilikka ayollar borishi mumkin bo‘lmagan. Oila yaqinlaridan sovchilikka munosib odam bo‘lmagan holda bu vazifani urug‘ oqsoqollari bajarganlar. Sovchilar taklifiga binoan qizning ota-onasi ham birdaniga aniq javob aytmasdan, maslahatlashib ko‘raylik, deganlar. Orada yigitning nasl-nasabi, yurish-turishi, hunari, sog‘ligi surishtiriladi. Rozilik berilmasa, sovchilar qaytib ketadilar. Rozilik bo‘lsa, muayyan vaqt belgilanib non sindiriladi[2].

Farg‘ona vodiysi qipchoqlarida sovchilik qiluvchi shaxs oq va qizil ot mingan holda qiz yashaydigan uyga borgan. Sovchilar bu ezgu maqsadda hech qachon qora otdan foydalanmaganlar. Chunki qora otda borish ish bitmasligiga sabab bo‘ladi, deb hisoblaganlar[3].

Sirdaryoda sovchilarning kelishi «eshik supurdi» deb ataladi. Ammo bu yerda sovchilarning eshik supurish odati yo‘q. Samarqand viloyati tumanlarida sovchilarning ilk bor kelishi «eshik ochar» deyilsa, qayta-qayta qatnashi «kovush yirtar» deb yuritiladi. Paxtachi tumani Suluvqo‘rg‘on qishlog‘ida sovchilarning ilk bor kelishi «go‘sala (ya’ni urg‘ochi buzoq) izlab kelibdilar», «yitik (ya’ni yo‘qotilgan narsa, kishini) axtarib kelibdilar» deyishadi[4].

Sovchilik udumi bilan bog‘liq aytim qo‘shiqlarda ranglar, buyumlarning tanlanishida ramzlar bor. Qora rang bilan bog‘liq buyumlardan foydalanilmagan, oq, qizil, yashil, ko‘k ranglari esa folklor janrlarida keng qo‘llanilgan.

Sovchilik udumi bilan bog‘liq aytim va qo‘shiq matnlarining ayrim namunalari Qashqadaryo viloyati Qamashi tumanidagi Langar qishlog‘ida saqlanib qolgan bo‘lib, «Checha va qaynsingil» aytishuvida aks etgan. Bunda qaynsingil shunday deydi:

Ko‘k to‘badan chang chiqdi,
U nimadir, chechajon?
Ikki otliq bir chiqdi,
Ular kimdir, chechajon?
Yolg‘iz otliq ortida,
Bunisi kimdir chechajon?
Checha quyidagicha javob qaytaradi:
Ko‘k to‘badan chang chiqqan,
Jovchilar keldi, ena qiz.
Ikki otliq bir chiqqan,
Jovchilardir, ena qiz.
Yolg‘iz otliq ortida,
Kuyovingiz ena qiz.

Matndagi «ko‘k to‘ba» iborasi ramziy ma’noga ega. Qadimgi turkiylar tushunchasida ezgulik farishtalari ko‘k rangda bo‘lgan va osmonda yashagan. Demak, sovchilarning «ko‘k to‘ba» (ko‘k tepalik) ortidan kelishini ta’kidlashda ezgulikka, yaxshilikka ishora bor. Qolaversa, aytishuvdagi «to‘ba» so‘zi turkiylar turmushida keng tarqalgan tog‘ kulti bilan bog‘liq. Bobolarimiz tasavvuriga ko‘ra, homiy ruhlar yuqorida (tog‘lar, tepalik)larda yashaydi. «Ikki otliq» – juftlik, yolg‘iz otliq ortidagi bo‘lajak kuyov ham o‘z juftini qidirib yo‘lga otlangan obrazdir. Matndagi qizning ruhiy holati «checha» javobi orqali yechilmoqda. Yolg‘iz otliqdagi kishi bo‘lmish kuyovning ko‘rinishi, albatta, qizning voyaga yetganligini anglatmoqda. Matndagi «ena qiz» takrori javob ifodasi bo‘lib sanaladi[4].

Aksariyat hollarda oilada qiz bola tug‘ilganida chilla o‘tishi bilan boshqa oilalardan qizcha katta bo‘lganida o‘z o‘g‘liga olib bermoqchi bo‘lganlar chiqib qoladi va ular darhol unashtirish tashvishiga ham tushadilar. Masalan, XX asr boshlarigacha Qashqadaryoning quyi qismida yashovchi aholi orasida «beshikkertdi» odati bajarilgan. Bunda qiz tug‘ilgan uyga 5-6 yasharlik o‘g‘il bolaning onasi kelib, o‘g‘liga ushbu chaqaloq qiz so‘ralgan. Agar qizning ota-onasi rozi bo‘lsa, bolakay beshikda yotgan qizaloqning qulog‘ini sekingina tishlagan. Bu bilan unga ega bo‘lib qolgan. Marosimda ularning ustidan turli shirinliklar sochilgan. Bu marosim «quloqtishlar» deyiladi. Marosimda mulla chaqirilib, qishloq oqsoqollari guvohligida rasmiylashtirilib qo‘yilgan. «Beshikkertdi» — qizimiz sovchisiz egalik bo‘lib ketdi degan tushunchada anglatgan[6]. «Beshikkertdi» udumi bo‘yicha bo‘g‘irsoq pishirilib tarqatilgan. Chunki bo‘g‘irsoq eskidan o‘zbeklar ichida ko‘p bolalik belgisi hisoblangan[7].

[1] Сыздыкова Р. Создер сойлейді. – Алматы: Санат, 1994. –Б. 77.

[2] Dala yozuvlari, Sherobod tumani, Xatak va Xo‘janqon qishloqlari, 2022-yil avgust.

[3] Ashirov A. O‘zbek xalqining qadimiy e’tiqod va marosimlari. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2007. –B. 89.

[4] Murodova M.Sh. O‘zbek nikoh to‘yi folklorining janrlar tarkibi va badiiyati (O‘rta Zarafshon vohasi materiallari asosida): filol.f.b.falsa.dokt.diss.avtoref. – Toshkent: O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va folьklori instituti, 2018. – B. 12.

[4] Мардонова Г. Никоҳ тўйи маросими фольклорида совчи образи ва совчилик билан боғлиқ удумлар. https://cdn.uza.uz/2022/12/16/11/27/QGCwfLAg5sL83DqKy6gPr85xvzK4gtlm.pdf

[6] Sattor M. O‘zbek udumlari. –Toshkent: Cho‘lpon, 2007. –B. 24-25.

[7] Rasulova Z. O‘zbeklarning nikoh to‘yigacha bo‘lgan marosimlari (qalin berish odati misolida). –Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. –B. 34.

Bu marosim Yuqori Zarafshon vohasi o‘zbeklarida ham mavjud bo‘lib, qizaloqning chillasi chiqib, beshikka belanayotganda qarindoshlaridan biri yoki o‘rtoqlari kelib, 3-4 yoshlik o‘g‘ilchasiga qizning qo‘lini so‘ratadi. Agar ota-onasi va boshqa qarindoshlari rozilik bildirishsa, bolaga qizchaning qulog‘ini “tishlatishadi»[1].

Keyingi udumlarimizdan yana biri «etak yirtish» marosimi sanaladi. Unga ko‘ra, ikki uy egalari o‘zaro kelishgach, 1-3 yoshli qizcha bilan o‘g‘il bolaning etaklarini birlashtirib, uchidagini yirtib qo‘yishgan. Bu ularning bir-biriga atalganliklarini anglatgan. Qo‘ng‘irotlarda ushbu odat «etakchartish» deyiladi. Marosimda bo‘g‘irsoq pishirilib, qizaloqning boshiga ro‘mol, o‘g‘il bolaning boshiga esa do‘ppi kiydirilgan[2].

«Oyoq bog‘lash» udumida beshikda yotgan qiz chaqaloqning o‘g‘il bolaga atalganligini anglatadi. Unda ikki tomon bo‘g‘irsoq pishirib, bu to‘g‘rida qishloqdoshlariga ochiqlaydilar. «Etakka soldi» marosimida tug‘ilgan qizaloqning doya xotin tomonidan biror go‘dak o‘g‘ilning otini aytib, katta bo‘lsa shu yigitga erga tegadi, deb etagiga solinishini anglatadi[3].

Ko‘hitang tog‘ida yashovchi Xatak urug‘ida *quloqtishlar, beshikkerti* degan tushunchalar yo‘q. Uning o‘rniga «beshikto‘yda unashuv» marosimi o‘tkazilgan. Marosimda chilladan chiqqan qiz chaqaloqning uyiga qarindosh-urug‘ yoki biron o‘rtog‘i kelib, o‘z o‘g‘li uchun qizning qo‘lini so‘ratgan. Agar rozilik bildirilsa, ikki tomon bo‘g‘irsoq tayyorlab, qishloqqa tarqatishgan. Bu bilan qizchaning egalik bo‘lganligini ma’lum qilishgan[4].

Bundan tashqari, Surxon vohasida «bel quda» degan marosim ham keng tarqalgan. Unga ko‘ra, ikki qalin o‘rtoqning xotinlari og‘iroyoq bo‘lganida hali tug‘ilmagan bolalari agar o‘g‘il va qiz bo‘lib tug‘ilishsa, quda bo‘lishga qaror qilishadi. Agar chindan ham o‘g‘il va qiz tug‘ilsa, ular bir-birlariga «quda» deb murojaat qilganlar. Mabodo ikkovi ham o‘g‘il yoki qiz bo‘lib tug‘ilishsa, kelgusida qalin do‘st yoxud dugona bo‘lishsin deb niyat qilishgan[5].

Ayrim hollarda yigitlar ota-onasi aytgan qizga uylanishni istamay, o‘zlariga yoqqan qizlarga uylanmoqchi bo‘lsalar, muayyan udumlarni bajarishlari lozim bo‘lgan. Masalan, XX asr o‘rtalariga qadar Boysun, Sherobod va Termizda o‘tkaziladigan hosil bayramlarida «olmaotar» odati mavjud bo‘lgan. Unda yosh, uylanmagan yigitlar o‘zlariga yoqqan qizlarga qarata olma otganlar. Mabodo olma tegadigan bo‘lsa, yigit o‘sha qizga uylanishi kerak, degan tushuncha bo‘lgan. Shu bois onalar qizlariga olma tegmasligi uchun ularni qo‘riqlaganlar. Sherobod tumanidagi Kampirtepa qishlog‘ida esa hayit kunlari unashtirilganlar va sevishganlar bo‘yalgan tuxum bilan bir-birlariga qarata otganlar. Bu odat «tuxumotar» deb atalgan[6].

Sovet tuzumi davrida «bel quda», «etak yirtish», «quloqtishlar», «beshikkerti», «olmaotar», «tuxumotar» kabi udumlar eskilik sarqiti sifatida qaralishi natijasida yo‘qolib ketdi. Negaki, yangi shakllangan sovet jamiyatida yigit-qizlarning ko‘ngliga qaramay ish qilinishi qattiq qoralangan. Yoshlarga ota-onasidan so‘ralmay, o‘z ixtiyori bilan qalliq topish rag‘batlantirilgan. Shu sabab «beshikkerti» yoki «etak yirtish» ayrim chekka qishloqlarda qisman saqlanib qolganligini inobatga olmasa, qolganlari to‘liq tugadi.

Sovchi kelib, qizning ota-onasi rozilik bergandan so‘ng unashtiruv marosimi o‘tkaziladi. Unashtiruv udumi shevada «patiya» (fotiha), unashtirilganlar esa «patiyaxanda» deyiladi. Bunday deyilishiga sabab eskidan nikohdan oldin yoshi ulug‘lar, qishloq oqsoqollari va qarindosh-urug‘ yig‘ilib, kengash o‘tkazganlar. Kengashda kelin-kuyovning baxtli-saodatli bo‘lishligi uchun keksalarning duosini olganlar. Yoshi ulug‘lar bu to‘yga o‘zlarining oq fotihalarini berganliklari uchun bu udum «fotiha» deb atalgan[7].

Unashtirish marosimida mehmonlar ovqatlanib bo‘lgach, ular orasidan yoshi ulug‘ va obro‘li kishi bismillohi rahmoni rahiym deb, birin-ketin avval ikkita tandir non, keyin ikkita patir non, so‘ng ikkita qatpatir, oxirida ikkita qatlamani bitta qilib sindiradi. Ikkita nonni birdaniga sindirish oson emas. Lekin shunday qilinmasa unashtirish marosimi o‘tgan deb hisoblanmaydi. Non sindirilganidan so‘ng «yoshlarni baxtini bersin», deb duo qiladi. Shu bilan yigit va qiz unashtirilgan hisoblanadi. Hozir bo‘lganlar sindirilgan nonni yeydilar, qolganini ro‘molga tugib uyga olib ketadilar[8].

Xalqimizda non sindirish bilan bog‘liq ko‘pgina maqollar, hikmatlar saqlanib qolgan. Xususan, qadimiy o‘gitlarning birida shunday deyiladi:

Ikkita non, bitta kulcha.
Nonni ushatma tasbehdan qolar.
Kulchaga tegma, u bolaniki.

[1] Soatova S.A. Yuqori Zarafshon vohasi o‘zbeklarining nikoh to‘yi marosimlari (XIX asr oxiri—XX asr boshi). Tarix fanlari nomzodi dissertatsiyasi. –Toshkent, 1999. –B. 39-40.

[2] Tosheva G.S. XX asrda Qashqadaryo vohasi o‘zbeklarining nikoh to‘yi marosimlari. Tarix fanlari nomzodi dissertatsiyasi. –Toshkent, 2002. –B. 31.

[3] Rasulova Z. O‘zbeklarning nikoh to‘yigacha bo‘lgan marosimlari (qalin berish odati misolida). –Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. –B. 35.

[4] Umarov I., Rahmonov H., Xudoyberdiyev E. Surxon vohasida etnik tarix va etnomadaniy jarayonlar (xatakilar urug‘i misolida). –Toshkent, 2014. –B. 170.

[5] Dala yozuvlari, Sherobod tumani, Zarabog‘, Poshxurt, Qorabog’, Xo‘jaulkan qishloqlari, 2018-yil iyun.

[6] Umarov I. Ko‘hitangtog‘ qishloqlari aholisi nomoddiy madaniyatining etnik va lokal xususiyatlari. Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. –Termiz, 2022. –B. 91.

[7] https://muxlis.uz/uz/blog/423

[8] Dala yozuvlari, Angor tumani, Zang qishlog‘i, 2019-yil mart.

Ma'nosi*: ikkita non va kulcha* – bu bir oila, ya'ni ikki non – bu ota va ona, kulcha – ularning bolasi. *Nonni ushatma* degani ota-onasiga teginma*, tasbehdan qolar* degani agar ular hayotdan ko'z yumishsa, bola yetim bo'lib, kelajagi xavf ostida qoladi. *Kulchaga tegma, u bolaniki* deganda biz kelajagimiz bo'lgan bolalarni tushunishimiz lozim. Kulcha, ya'ni bola o'z ota-onasini mahkam ushlab turadi. Ota-onani bog'lab turadigan ip ham bola ekanligi aytiladi[1].

«Patiya qilingan» ikki yosh odamlar ko'z o'ngida bir-biriga unashtirilgan sanaladi va ularga boshqa kishilardan sovchilar kelmaydi. Unashtirilgani aniq bo'lgan qizga o'zgalar yomon ko'z bilan qaramaydilar. To nikoh kuniga qadar qiz to'yga tayyorgarlik ko'rib boradi.

Boysun tumanidagi Sariosiyo qishlog'i tojiklarida sovchi ishini bitirib ketganidan so'ng fotiha to'yida to'rtta qo'y, ikki qop guruch, sabzi, kartoshka, 50ta ko'ylak beriladi[2]. Sherobod tumanidagi Xatak qishlog'ida esa unashtirish uchun to'qqiz tandir non va bir dona kulcha, to'qqiz patir va bir dona patir kulcha, to'qqiz qatlama va bir dona qatlama kulcha, to'qqiz qatpatir va bir dona qatpatir kulchasi, jami 40ta non zarur bo'ladi. Shundan to'rttasi kulchadir. Rizqi butun bo'lsin deb nonning soni qirqta qilingan. Negaki, qadimda bug'doyning o'zidan qirq turdagi taom tayyorlangan. Nondagi to'qqiz soni ota-onasi, kulcha esa, bolachasi hisoblangan. Ayrim badavlat kishilar qatpatirga sariyog', imkoniyati yetmaganlar oq moy surtishgan. Boshqa ellarda bunday holat uchramaydi[3].

Non sindirilgan payti ikki tomonning kelishuvi sodir bo'ladi. Buni «karda» deyilib, unda kuyov tomonidan nechta mol, qo'y, echki, paxtalik, un va shu kabi narsalar, ya'ni qalin berishi aniqlab olinadi[4].

«Qalïŋ»—qadimgi turkiycha so'z bo'lib, «kelinga berilgan to'lov» tushunchasida keladi. Qalïŋ bęrsa qïz alïr, kęräk bo'lsa qïz alïr — qalin bersa qizni (kelinni) oladi, biron narsani istagan kishi u qimmat bo'lsa ham olishga majbur bo'ladi. She'rda shunday kelgan:

Bęrdim saŋa qalïŋ
ęmdi munï alïŋ
ęmgäk męnïŋ biliŋ
oγrar tüŋür barγali.

Kuyov qaynotasiga aytadi: sizga qalin berdim, buni oling. Bu molni to'plashdagi qiyinchilikni tushuning. Qayin ota aytadi: u ketish oldida turibdi, ketmoqchi bo'lyapti-ku[5].

Yoki qalinsiz olingan kelin haqida: qïzïmïn qalïŋsïz berdim — men o'z qizimni qalinsiz berdim, deyilgan[6].

Odatga ko'ra, qalin miqdori urug' kengashi va oqsoqollar tomonidan belgilangan va yigit tomon tomoniga berilgan[7].

Qalinning paydo bo'lishi ibtidoiy davrga borib taqaladi. Patriarxal tuzumga o'tilishi sharoitida oila ayolga ishchi kuchi sifatida qarab, uni boshqa urug'ga uzatganlik uchun tovon sifatida muayyan miqdorda haq olish boshlangan[8].

Yurtimizda islom dini tarqala boshlaganidan keyin bu udumlar ham islomiy tusga kira boshlaydi. Odatga ko'ra, kelin to'y kuni kuyovning uyiga o'z sepi bilan birga ketgan. Sep esa, otaning qiziga beradigan ulushi hisoblangan. Ota o'limidan keyin ham qiz shariat bo'yicha otasining merosidan ulush olishga haqqi bo'lgan. Agar qiz boshqa urug'ga uzatilgan bo'lsa, u holda merosning bir qismi chetga chiqishi mumkin bo'lgan. Shuni hisobga olib, qalinni belgilashda oldiniga nikohlanuvchilarning qarindoshlik darajasi aniqlangan[9]. Mulk o'zga urug'larga chiqib ketishining oldini olish uchun nikoh ko'pincha urug'ning ichida amalga oshirilgan. Qizlarni o'z urug'idan tashqariga bermaslik odati ham mulkni saqlab qolishga bo'lgan intilishni sabab qilib ko'rsatish mumkin[10].

Juft non bo'lajak kelinning tog'asi yoki albatta bir nikohli, xotini tirik bo'lgan, uvali-juvali, oilasidan tingan, eng yaqin qarindoshlari tomonidan sindirilgan. Non davra ishtirokchilarga bo'lib berilgan. Bu marosim ikki yoshning el oldida o'sha kundan e'tiboran unashtirilganligining hamda « patiyaxandasi» borligining nishonasidir. Marosimda qudalar o'rtasida qalin bichilgan. Vohada belgilangan qalin pul, mol, buyumlar asosida to'langan. Masalan, qalin tarkibida 20 ta qo'y, 1 bosh buzoqli sigir yoki uning bozor narxidagi puli, 20 ta to'n va boshqa turli narsalar kelishib olingan[11]. Markaziy Osiyoning boshqa xalqlarida ham non sindirish marosimi mavjud bo'lgan [12].

Bu marosimdan keyin «kelin qochuv», «kuyov qochuv» kabi udumlari bajarilgan, bunda qiz yigitning, yigit esa qizning yaqin qarindoshlariga hurmat

[1] Umarov I. Badash: tarix va an'ana. –Termiz, 2018. –B. 42.

[2] Fayzullayeva M. O'zbek milliy taomlari va tanovul madaniyati. –Toshkent: Tafakkur avlodi, 2021. –B. 236.

[3] Umarov I., Rahmonov H., Xudoyberdiyev E. Surxon vohasida etnik tarix va etnomadaniy jarayonlar (xatakilar urug'i misolida). –Toshkent, 2014. –B. 171.

[4] Umarov I. Ko'hitangtog' qishloqlari aholisi nomoddiy madaniyatining etnik va lokal xususiyatlari. Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. –Termiz, 2022. –B. 97.

[5] Koshg'ariy M. Devonu lug'atit turk. 3-jild. –Toshkent, 1963. –B. 382.

[6] Древнетюркский язык. –Ленинград, 1969. –С. 412.

[7] Musakulov A. Qalin // Muloqot. 1993, № 11-12. –B. 53.

[8] Kosven M.O. Ibtidoiy madaniyat tarixidan ocherklar. -Toshkent, 1960. –B. 135.

[9] Шаниязов К. К этнической истории узбекского народа. – Ташкент, 1974. –С.302-308.

[10] Rasulova Z. O'zbeklarning nikoh to'yigacha bo'lgan marosimlari. Qalin berish odati misolida. –Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. –B. 71.

[11] Dala yozuvlari, Sho'rchi tumani, To'la qishlog'i, 2021-yil may.

[12] Андреев М.С. Материалы по этнографии Ягноба (записи 1927-1928 гг.). –Душанбе, 1970. –С. 125.

yuzasidan ko‘rinmaslikka intilishgan. Bu paytdan boshlab ikki yoshning ota-onalari bir-birlarini «quda», «qudag‘ay» deb atashgan[1]. O‘tkazilgan bu marosimlar zamirida ramziy ma’noda bir-birlarini e’tirof etib, qarindoshlik iplari bog‘langan deb bilishgan.

Ushbu marosim vohaning Xo‘jamulki, Chaqar qishloqlarida «non sindirish», Dashnobod, Bo‘yrachi qishloqlarida «non ushatish», Shaldiroq, Obodon qishloqlarida «yaloq qizartar» deb atalib, bunda 4 ta qatlama, 4 ta patir, 4 kiyimlik mato, 2 ta bo‘yniga oq ro‘mol bog‘langan qo‘y, meva-chevalar, shirinliklar, ularning ichida albatta kunjutli holva bo‘lishi shart bo‘lgan[2].

Ko‘p hollarda kuyov tomon to‘y qilish yoki qalin to‘lashga imkoni bo‘lmaganligi sabab to‘y kechiktirib turadi. Qalin to‘lashga qurbi yetmagan kishilar kambag‘allar bo‘lib, ular *chig‘ay* deb atalganlar. Ana shunday hollarda «qalliq o‘yin» amalga oshiriladi. Agar ilk bor uchrashishayotgan bo‘lishsa, yoki nikohdan o‘tmagan bo‘lsalar, ular guvohlar oldicha ko‘rishishadi. Faqat bu holatda uchrashuv kelinning uyida bo‘ladi. Qiz bilan yigit ayb ish qilmasliklari uchun to‘ysiz nikohdan o‘tkaziladi. Bunda kelin o‘z ota-onasining uyida yashaydi[3].

*Qalliq o‘yin*da qiz o‘z yigitiga qaysi payt kelishini yangalari orqali ayttiradi. Kuyov uchun bo‘lakcha xonada dasturxon yozadi. Kuyov ham kelinning ko‘chasida hech kimga ko‘rinmay kelishi lozim. Agar biron yoshi katta kishi uni tanib qolsa u holda kuyov unga qachon bo‘lmasin yaxshilab *erishi* lozim bo‘ladi. Bu odat *kuyov ushlar* deb ataladi. Mabodo yoshroq yigitlar uni ushlab olishsa, ularning ham talabini bajarishga majbur. Bo‘lmasa, uni savalashlari mumkin[4].

Xulosa qilganda, sovchilik nikoh to‘yiga qadar amalga oshiriladigan jarayon bo‘lib, juda katta mas’uliyatni talab qilgan. Negaki, unda ikki yoshning kelajagi inobatga olingan. Aholi tomonidan o‘tkaziladigan turli marosimlar odamlarni jipslashtirishga xizmat qilgan. Negaki, marosimlarda xalqimizning kundalik hayoti, turmushi, urf-odatlari, e’tiqodlari, rasm-rusumlar madaniyati mujassamlashgan.

Resume: In this article, reasonable opinions about the ceremonies related to the marriage process in the districts of Surkhandarya region, the history of their origin and the methods of formation of ethnographies are proved based on scientific sources and information obtained from the speech of the population.

Резюме: В данной статье на основе научных источников и информации, полученной из речи населения, обоснованы обоснованные мнения об обрядах, связанных с брачным процессом в районах Сурхандарьинской области, истории их возникновения и методах формирования этнографии.

[1] Dala yozuvlari, Denov tumani, Dunyotepa qishlog’i, 2000-yil avgust.
[2] Dala yozuvlari, Sho‘rchi tumani, Shaldiroq, Obodon qishloqlari, 2021-yil sentabr.
[3] Dala yozuvlari, Boysun tumani, Pasurxi qishlog‘i, 2021-yil may.
[4] Dala yozuvlari, Termiz tumani, Yangiariq qishlog‘i, 2021-yil may.